

صفحات ۱۵۱ - ۱۳۳

تربیت اعتقادی در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم

متوسطه در نگاه خبرگان^۱

محمد پاک سرشت^۲

علیرضا فقیهی^۳

فائزه ناطقی^۴

چکیده

این مقاله با هدف تربیت اعتقادی در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم توسط از نگاه خبرگان به رشته تحریر درآمده است. روش تحقیق میدانی بوده است که به روش پیمایشی از طریق مصاحبه با خبرگان انجام گرفته است. جامعه آماری را خبرگان صاحب نظر در تقویت دینی دانش آموزان تشکیل داده اند. حجم نمونه به موجب جدول نمونه گیری مورگان تعداد ۸۰ نفر تشکیل داده است. روش نمونه گیری تصادفی و روش تجزیه و تحلیل داده ها ترکیبی از تکنیک های کمی و کیفی بوده است. متن گفتگوهای انجام گرفته با خبرگان از طریق تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفته، واحد داده های مورد نیاز استخراج و تنوع آنها به صورت فراوانی به ثبت رسیده است. ضمناً از شاخصهای آمار توصیفی برای تجزیه و تحلیل داده ها بهره برداری گردیده است. یافته های بدست آمده حاکی از آن است که مؤلفه های شناختی در تربیت اعتقادی از نظر خبرگان عبارتند از: ویژگی های خالق هستی، نبوت و سیره نبوی، عدالت خداوند، معاد و روز رستاخیز. مؤلفه

۱- رساله دوره دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

۲- دانشجوی رشته فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، ایران
mpakseresht89@gmail.com

۳- استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، ایران (نویسنده مسئول)
A-Faghihi@iau-Arak.ac.ir

۴- استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، ایران
f-nateghi@iau-arak.ac.ir

های پذیرش قلبی در تربیت اعتقادی عبارتند از: باورپذیری خداوند و صفت‌های او، اعتقاد قلبی به نبوت و سیره نبوی، باور به اصل امامت، باورپذیری نسبت به عدل الهی و روز رستاخیز. از نظر خبرگان مؤلفه‌های عاطفی یا محبت و علاقه نسبت به تربیت اعتقادی عبارتند از: علاقمندی فراگیران به خالق هستی، ایمان توأم با محبت نسبت به رسالت و سیره نبوی، علاقمندی به ولایت و ائمه طاهرین، باور تعمیق یافته به عدل خداوند. نگرش مثبت و از سر علاقه به روز رستاخیز. یافته‌های مذکور نشان می‌دهند اگر در محتوای کتب دینی و روش آموزش معلمان در تربیت اعتقادی نسبت به ترتیب و توالی مؤلفه‌های مذکور توجه کافی مبذول شود، تربیت اعتقادی بهینه می‌گردد.

واژگان کلیدی

تربیت اعتقادی، مؤلفه‌های شناختی، پذیرش قلبی و عاطفی (محبت و علاقه)

طرح مسأله

تربیت دینی یکی از مقوله‌های زیربنایی، حیاتی و سرنوشت ساز در تعلیم و تربیت به شمار می‌رود. معمولاً در نظام آموزشی تربیت دینی مبتنی بر ساخت اعتقادی، فلسفی، جهان بینی مکتب اسلام صورت می‌گیرد. برنامه ریزان درسی همواره کوشیده‌اند تا برای متریبان چگونگی بودن و شدن انسان را در جهان هستی تبیین نمایند که اگر این مهم محقق شود، تربیت معنای منطقی و معقول به خود خواهد گرفت (فرهادیان، ۱۳۷۲، ص ۴۳). از آنجا که جهان بینی اسلامی مبتنی بر توحید و مبدأ آفرینش شکل می‌گیرد، صاحب نظران در برنامه ریزی درسی کتب دینی کوشیده‌اند تا به تاسی از مفاهیم فطرت انسانی و کرامت به صور مختلف تعریفی از انسان، ویژگی‌ها، جایگاه و غایت او را در دنیا تبیین نمایند (نجاتی، ۱۳۶۷، ص ۵۳).

واضح است که در تبیین جهان بینی سن و سال و ویژگی‌های متریبان لحاظ می‌شود و به تناسب سطح تفکر و بینش آنها این مطالب عرضه می‌شود. بر این اساس می‌توان گفت هدف از تربیت ساختن و خالص کردن انسان برای خداست که رمز سعادت، رستگاری و جاودانگی در آن نهفته است. اگر این چنین تربیتی محقق شود، یقین شهودی حاصل می‌گردد. یقین از مدارج عالی علم و ایمان است و بالاترین آن عین الیقین است. در این زمینه گفته شده است مراتب کمال و تعالی و قدرت روحانی انسان به مراتب یقین او بستگی دارد (میرعرب، ۱۳۹۲، ص ۱۰۲).

اگر در تعلیم و تربیت ساز و کار لازم برای دست یابی به مراتب یقین حاصل شود، تربیت اعتقادی به احسن وجه صورت گرفته است. از پس چنین تربیت اعتقادی تکامل عقل و قلب حاصل می‌شود که ادراک آدمی را از مؤلفه‌های تربیت اعتقادی موجب می‌گردد. تربیت دینی در اسلام مستلزم توجه به اصول و معیارهای معینی است، قواعد و مفاهیمی که در هر مکتب وجود دارد که از جهان بینی، مبانی فکری و اعتقادی آن مکتب سرچشمه می‌گیرد (صانعی، ۱۳۸۲، ص ۷۱). نباید فراموش کرد که در تربیت دینی مرز بین اعتقادات، اخلاقیات، عبادات قابل تشخیص می‌باشد. دست اندرکاران تعلیم و تربیت اعم از مؤلفین کتب درسی و نیز مجریان آموزش همواره لازم است از درآمیختن این مرزها

پرهیز نمایند.

اختلاط علوم با یکدیگر موجب می‌شود نامرتبی نسبت به دریافت مفاهیم، باورداشت و بروز رفتار مناسب و پایداری در آن دچار سردرگمی شود. مشکل آنجا مضاعف می‌شود که در متون درسی این اختلاط صورت گرفته باشد.

اگر در آموزش دینی مباحث اعتقادی، اخلاقی و عبادی به صورت درهم تنیده ارایه شود، فرایند تربیت نیز آسیب می‌بیند. در قرآن کریم از هر واژه ای در جای خود استفاده شده است به عنوان مثال از واژه تعلیم در مجاورت تزکیه استفاده شده^۱ که هر یک از دو بار معنایی خود را دارد. در عین حال مسیر دست یابی به سعادت، کمال و رستگاری را یادآور می‌شود (نجاتی، ۱۳۶۷، ص ۵۴).

در تعلیم معارف حصولی انسان افزایش می‌یابد و در تزکیه جوهره وجودی انسان به امتناع عقلانی می‌رسد. تعلیم فرایندی کمی است ولی تزکیه فرایندی کیفی به شمار می‌رود. ملاحظه می‌شود که تمایز بین تعلیم و تزکیه به قدری آشکار است که مسیر تربیتی آنها را مجزای از یکدیگر تبیین می‌کند. از این مثال این نتیجه حاصل می‌شود که در تربیت دینی مفاهیم و مؤلفه های تربیتی از بار معنایی ویژه ای برخوردارند و نباید به جای یکدیگر به کار گرفته شوند. مفاهیم اعتقادات، اخلاقیات و عبادات ماهیت جداگانه ای دارند ولذا در تربیت هر یک از آنها محتوای جداگانه، روش های متناسب، ارزشیابی جداگانه خواهند داشت (فرهادیان، ۱۳۷۲، ص ۴۴).

پژوهشگران در حوزه تربیت اعتقادی یافته های متنوعی داشته اند. در این زمینه گفته شده است اگر تربیت اعتقادی به صورت سازمان یافته با اختیار و بدون اجبار آموزش داده شود، تأثیر پذیری آن افزون می‌گردد (کار اموزیس، ۲۰۱۵). ایمان و اعتقادات مذهبی ماهیتی ذهنی داشته ولی می‌بایست در رفتار فراگیران تجلی پیدا کند تا نهادینه گردد(قاهیر، ۲۰۱۵). در بهینه سازی تربیت دینی طراحی اهداف تربیت اعتقادی بسیار حیاتی می‌باشد. در برنامه های درسی محتوای آموزشی می‌بایست به گونه ای سازماندهی شود که بر پایه

تقویت مبانی اعتقادی دانش آموزان استوار باشد (کاتلن، ۲۰۱۳). اعتقاد به خداوند در قالب توحید از محورهای اصول اعتقادی به شمار می رود (لیپمن، ۲۰۱۰). در متون درسی دینی ترتیب و توالی اصول اعتقادات از اولویت برخوردار بوده، به گرایش های دینی فراگیران پاسخ می دهد (سازمان کنفرانس آفریقا، ۲۰۰۷). محتوای کتب درسی دینی ایرانیان و راهنمای معلم آنها نشان داده است که اعتقادات دینی بر پایه صلح و دوستی آموزش داده می شود (نتانل، ۲۰۰۶). دینداری حول محور اعتقادات بر پایه خداشناسی، نبوت، معاد و اخلاق در کتابهای درسی دینی دوره متوسطه رایج بوده است (اعظمی، ۱۳۹۵). محتوای کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه به میزان ۱۴/۹ درصد بر مؤلفه های سبک زندگی اسلامی تأکید داشته است (سبحانی نژاد، ۱۳۹۴). برخی از مباحث کتاب دین و زندگی پایه دوم متوسطه به آموزه های اخلاقی پرداخته شده که با روانشناختی دانش آموزان تناسب نداشته است (نجفی، ۱۳۹۳). در این کتابها به ندرت به مؤلفه تقویت حس کنجکاوی اعتقادی دانش آموزان پرداخته شده است (صادقی لویه، ۱۳۹۲). همچنین در این کتابها مقوله های ارتباط با خدا، ارتباط با خود، توحید و معاد توجه شده است (شمشیری، ۱۳۹۲). در کتابهای دین و زندگی اگرچه به اصول اعتقادی پرداخته شده، ولی در تربیت اعتقادی نقصان وجود دارد (نوروزی، ۱۳۹۲). به همین دلیل ضرورت دارد مبانی اعتقادی، اخلاقی و عبادی به صورت طبقه بندی شده با اهدافی متفاوت و آشکار بیان شود (هاشمی، ۱۳۹۰). مباحث دینی مشتمل بر اعتقادات، ایمانیات، عبادات، اخلاقیات و شریعات است. مربی و متری می بایست در مواجهه با هر یک تکلیف معینی بدون اختلاط آنها با یکدیگر داشته باشند (شجاعی زند، ۱۳۸۸). بنابراین فعالیتهای ناظر بر تربیت اعتقادی می بایست هدفمند، دارای ترتیب و توالی در همان حوزه باشند (داودی، ۱۳۸۸).

تربیت اعتقادی یکی از ساحت های مهم می باشد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مورد تأکید قرار گرفته است. به منظور تحقق تربیت اعتقادی برنامه درسی دین و زندگی در دوره متوسطه تدارک دیده شده است. بررسی محتوای درسی مذکور از زوایای تربیت اعتقادی می تواند مزیت ها و محدودیت های این محتوای درسی را آشکار نموده، مورد بهره برداری کارشناسان و دست اندرکاران قرار گیرد. در منابع علمی برای تربیت

اعتقادی مؤلفه‌های خاصی در نظر گرفته شده است. بنابراین انتظار می‌رود این مؤلفه‌ها در برنامه درسی دین و زندگی نیز لحاظ شده باشد تا دانش آموزانی که این برنامه درسی را می‌گذرانند، به تعمیق اعتقادات توحیدی، یادگیری پایدار آن و نیز تقید به این اعتقادات دست یابند (میرعرب، ۱۳۹۲، ص ۲۵). همین اهمیت است که این تحقیق را بر آن داشته است تا محتوای درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه را به صورت کیفی مورد تحلیل قرار دهد. دانش آموزان دوره متوسطه که در شرف ورود به عرصه اجتماع و یا تحصیلات دانشگاهی قرار دارند، چنانچه از مبانی اعتقادی استوار برخوردار شوند، خواهند توانست در تعیین اهداف زندگی، مناسبات اجتماعی و تعیین سرنوشت خود مؤثر و نقش آفرین باشند. تجربه نشان داده است بسیاری از جوانانی که در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار می‌گیرند و شکست‌های پی در پی را تجربه می‌کنند و خود را در عرصه زندگی ناکام می‌بینند، به دلیل سستی ایمان و اعتقاد توحیدی و عدم اتکال به ذات حق تعالی بوده است (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۳۳). صاحب نظران تربیت اعتقادی بر این باورند که اگر در فرایند چنین تربیتی اصلاح عقیده و اعتقاد به کمال توحید و حق مطلق صورت نپذیرد، این تربیت به اهداف غایی خود نایل نشده است. بر اساس آموزه‌های قرآنی بعد از پرستش خداوند یگانه، «پیروی از هدایت‌های قرآن کریم با نیت قرب الهی محور احوال فردی و اجتماعی انسان قرار دارد»^۱. همچنین در آیه دیگری آمده است «هر آنکس هدایت پذیرفت برای خود هدایت یافته و آنکه گمراه شد به زیان خویش راه گمراهی گزیده است»^۲. این آموزه‌ها نشان می‌دهند اشخاص حقیقی و حقوقی که دستی در تربیت اعتقادی دارند، می‌بایست فرایند تربیت اعتقادی را بر اساس این آموزه‌ها و دیگر موارد مشابه برنامه ریزی و اجرا نمایند. محتوای برنامه درسی دینی در نظام رسمی آموزش و پرورش اهداف چندگانه‌ای را برای خود متصور است که معمولاً در آغاز این محتواها ذکر شده است. ولی از آنجا که پیمودن راه توحید از پای بندی به اعتقادات آغاز می‌شود، انتظار می‌رود برای تربیت

۱ - آل عمران / ۱۶۴

۲ - یونس / ۱۰۸

اعتقادی اهتمام کافی صورت گرفته باشد. از طرفی تربیت معنوی، تربیت اخلاقی نیز از حوزه های دیگر تربیت به شمار می روند که در برنامه های درسی به آنها توجه می شود. نکته بسیار مهم این است که هر یک از این ساحت های تربیتی خود از مصادیق نظری و عملی برخوردارند و در منابع مختلف دینی مؤلفه های جداگانه ای دارند. بنابراین در تدوین برنامه های درسی و آموزش هر یک از آنها، لحاظ نمودن این طبقه بندی و عدم تداخل آنها می بایسته مورد توجه قرار گیرد (داودی، ۱۳۸۸، ص ۴۸).

از آنجا که معنای دیگر اعتقاد «ایمان» می باشد، در تبیین این واژه که همانا تصدیق قلبی و اقرار زبانی به توحید است، در فرایند تربیت انکارناپذیر خواهد بود و می بایست مورد تأکید قرار گیرد. برای دست یابی به ایمان کسب معرفت و شناخت و اقرار به آنها ضرورت می یابد و خضوع در برابر حق لازمه آن می گردد (جوادی، ۱۳۷۶، ص ۱۸۶). این موارد نشان می دهد که علیرغم اینکه آموزش تربیت دینی که یکی از ابعاد آن تربیت اعتقادی است، آسان به نظر می رسد، ولی از حساسیت و ظرافت خاصی برخوردار است. اگر در این تربیت خلط مبحث، آشفتگی و بی توجهی صورت پذیرد، نمی توان از متریان آن انسانی های معتقد، مقید، متخلق به اخلاق الهی فارغ التحصیل شوند. در تألیف کتب درسی الزاماً می بایست جایگاه هر یک از این انواع تربیت تعیین و محورهای آن مشخص و انتظار از متربی تعریف شده باشد. این تدقیق در برنامه درسی است که تحقیق حاضر را بر آن داشت تا محتوای برنامه درسی دین و زندگی را از نگاه تربیت اعتقادی و به شیوه علمی مورد بازنگری قرار دهد. این تحقیق امیدوار است ادبیات فراهم آمده بتواند علاوه بر اینکه بر دامنه علوم تربیتی می افزاید، یافته های آن برای دست اندرکاران تربیت دینی در مدارس کاربرد داشته باشد.

روش

در پژوهش حاضر از دو روش کیفی و کمی بهره برداری شده است. در این راستا از تکنیک های کتابخانه ای و میدانی بهره برداری شده است. در گام نخست منابع انتشار یافته اعم از مکتوب و الکترونیکی برای دست یابی به تنوع مؤلفه های اصول اعتقادی مورد استفاده بوده است و در گام دوم متن گفتگوهای مصاحبه شوندگان مطالعه شده و واحد داده

های مورد نیاز استخراج، طبقه‌بندی، تفسیر و تحلیل شده است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها بهره‌برداری از شاخصهای آمار توصیفی و نیز تحلیل توصیفی بوده است.

جامعه و نمونه و شیوه نمونه‌گیری

جامعه آماری در این تحقیق را کارشناسان و صاحب‌نظران در حوزه تربیت دینی تشکیل می‌دهند. از این گروه برای نظرسنجی و اعتباریابی مؤلفه‌های تربیت اعتقادی استفاده شده است. افرادی که در این حوزه دارای تألیف، تحقیق و مقاله بوده و سابقه طولانی در آموزش تربیت دینی داشته‌اند، در زمره این گروه قرار گرفتند. تعداد این افراد ۸۰ نفر بوده است. ضمناً از آنجا که تعداد این جامعه کم‌شمار بوده است کلیه آنها بدون نمونه‌گیری برای اجرای مصاحبه‌ها در نظر گرفته شدند. بنابراین شیوه نمونه‌گیری به صورت سرشماری بوده است.

روش گردآوری اطلاعات و ابزار آن

در تحقیق حاضر از روش‌های کمی و کیفی برای گردآوری اطلاعات بهره‌برداری شده است. در تکنیک کتابخانه‌ای به منابع مکتوب و الکترونیکی مراجعه شده و در تکنیک میدانی به اجرای مصاحبه با خبرگان مبادرت شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در بخش داده‌های کیفی فیش کتابخانه‌ای بوده و در بخش داده‌های کمی مصاحبه میدانی با خبرگان بوده است. ضمناً در مرحله استخراج واحد داده‌ها از متن مصاحبه‌های انجام شده از سیاهه ثبت داده‌ها نیز بهره‌برداری شده است.

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این تحقیق ابتدا از روش کیفی تحلیل محتوا برای استخراج واحد داده‌ها از متن مصاحبه‌های انجام گرفته استفاده شده است. پس از طبقه‌بندی آنها از شاخصهای آمار توصیفی برای تحلیل آنها بهره‌برداری شده است و در مرحله‌ی تفسیر مقادیر کمی از تحلیل توصیفی بهره‌برده است. ضمناً از نرم‌افزار SPSS برای طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل استفاده گردیده است. در نهایت از نرم‌افزار آنتروپی شانون برای اعتباریابی مؤلفه‌های تربیت اعتقادی استفاده شده است.

نتایج و یافته های پژوهش

جدول شماره ۱- اظهارات مصاحبه شوندهگان در مورد مؤلفه های شناختی تربیت اعتقادی

ردیف	پاسخ های مصاحبه شوندهگان	فراوانی	درصد
۱	شناخت خالق هستی و ویژگی های او در قالب توحید از مؤلفه های بنیادین به شمار می رود	۴۹	۶۱/۲۵
۲	اطلاعاتی در مورد نبوت و سیره نبوی برای دانش آموزان دوره متوسطه آموزشی ضروری می باشد	۴۱	۵۱/۲۵
۳	ولایت به عنوان یکی از اصول اعتقادی مبحث بسیار مناسبی در برنامه درسی دین و زندگی محسوب می شود	۳۳	۴۱/۲۵
۴	عدالت خداوند از مؤلفه های اصول اعتقادی بوده، آموزش آن برای دانش آموزان مناسب است.	۲۷	۳۳/۷۵
۵	در تربیت اعتقادی معاد و روز قیامت از مباحث بنیادین به شمار می رود و در زمره مؤلفه های تربیت اعتقادی قرار دارد	۱۷	۲۱/۲۵
۶	تربیت اعتقادی می بایست در رفتار دانش آموزان نمود داشته باشد. بنابراین در کتاب درسی باید به صورت کاربردی به آن پرداخته شود	۱۵	۱۸/۷۵
۷	در کتاب دین و زندگی می بایست فرصت های اجرای تقید به تربیت اعتقادی برای دانش آموزان فراهم شود	۱۳	۱۶/۲۵
۸	مسئولیت پذیری و اخلاق پسندیده مباحث مناسبی برای آموزش تربیت اعتقادی محسوب می شوند	۹	۱۱/۲۵

مصاحبه شوندهگان در مورد مؤلفه های تربیت اعتقادی به صورت ضمنی به مؤلفه هایی اشاره داشته اند که در اینجا به مهمترین آنها پرداخته میشود: ۶۱/۲۵ درصد آنها ویژگیهای خالق هستی را به عنوان اولین مؤلفه متذکر شده اند، ۵۱/۲۵ درصد آنها نبوت و سیره نبوی را به عنوان دومین مؤلفه نام برده اند. ۴۱/۲۵ درصد ولایت را به عنوان سومین مؤلفه در تربیت اعتقادی متذکر شده اند. ۳۳/۷۵ درصد مقوله عدالت خداوند را به عنوان

چهارمین مؤلفه یادآور شده اند. ۲۱/۲۵ درصد معاد و روز رستاخیر را به عنوان پنجمین مؤلفه در تربیت اعتقادی حایز اهمیت دانسته اند. سایر اظهارات مصاحبه شوندگان اگرچه به ذکر دیگر مؤلفه ها نمی پردازد. ولی بر ضرورت تقید به تربیت اعتقادی و مسئولیت پذیر مؤمنان به آن تأکید داشته اند.

جدول شماره ۲- اظهارات مصاحبه شوندگان در مورد مؤلفه های پذیرش قلبی تربیت اعتقادی

ردیف	پاسخ های مصاحبه شوندگان	فراوانی	درصد
۱	در فرایند آموزشهای تربیت اعتقادی باورپذیری خداوند توسط فراگیران از اهمیت زیادی برخوردار است	۴۴	۵۵
۲	آگاهی دانش آموزان از ویژگی ها و صنعت های سلبی و ایجابی باریتعالی جایگاه رفیعی دارد	۴۲	۵۲/۵
۳	دانش آموزان مقید به پیروی ازسیره نبوی می بایست از طریق آموزش تربیت اعتقادی در مدرسه حاصل شود	۳۷	۱/۲۵
۴	دانش آموزان می بایست پس از تربیت اعتقادی به اصل امامت باور پیدا کرده باشند	۳۴	۴۲/۵
۵	فرایند تربیت اعتقادی می بایست دانش آموزان را نسبت به عدل الهی باورپذیر نموده باشد	۳۱	۱/۷۵
۶	دانش آموزان پس از تربیت اعتقادی می بایست نسبت به روز رستاخیز باوری راسخ پیدا کرده باشند	۲۷	۳۳/۵
۷	تربیت اعتقادی در صورتی برای فراگیران اثرگذار است که آنها را نسبت به اصول اعتقادی باورپذیر کرده باشد	۲۴	۳۰
۸	باورپذیری فراگیران از طریق تربیت اعتقادی نقطه عطفی برای گرایش به عملکرد و رفتار دینی محسوب می شود	۱۹	۱/۷۵
		۲۳	

۵۵ درصد مصاحبه شوندگان باورپذیری خداوند را به عنوان اولین مؤلفه پذیرش قلبی

در تربیت اعتقادی یادآور شده اند.

۵۲/۵ درصد آگاهی دانش آموزان نسبت به ویژگی ها و صنعت های خداوند در دست یابی به پذیرش قلبی مؤثر دانسته اند.

۴۶/۲۵ درصد تقید به پیروی از سیره نبوی را در پذیرش قلبی بخشی از تربیت اعتقادی اثرگذار دانسته اند.

۴۲/۵ درصد باور قلبی نسبت به امامت را به عنوان چهارمین مؤلفه یادآور شده اند.

۳۸/۷۵ درصد باور قلبی را نسبت به رستاخیز پنجمین مؤلفه تربیت اعتقادی معرفی نموده اند. مصاحبه شوندگان پس از اعلام پنج مورد از مؤلفه های پذیرش قلبی به توصیف دست یابی فراگیران نسبت به درجات تربیت اعتقادی از طریق پذیرش قلبی پرداخته اند. آزمون آنتروپی شانون اهمیت و توالی هر یک از مؤلفه های استخراج شده مذکور را تأیید نمود. این یافته ها با تحقیقات کاتلن (۲۰۱۳)، اعظمی (۱۳۹۵)، شمشیری (۱۳۹۲)، هاشمی (۱۳۹۰)، داودی (۱۳۸۸) هم راستا بوده است.

جدول شماره ۳- اظهارات مصاحبه شوندگان در مورد مؤلفه های عاطفی تربیت اعتقادی

ردیف	پاسخ های مصاحبه شوندگان	فراوانی	درصد
۱	اگر دانش آموزان نسبت به صفت های خداوند ایمان قلبی پیدا کرده باشند، در دست یابی به تربیت اعتقادی توفیق داشته اند	۴۳	۵۳/۷۵
۲	تربیت اعتقادی زمانی مرثر است که دانش آموزان نسبت به نبوت ایمان قلبی پیدا کرده باشند	۳۷	۴۶/۲۵
۳	چنانچه دانش آموزان نسبت به سیره نبوی باوری تعمیق یافته پیدا کنند، به ترتیب اعتقادی دست یافته اند	۳۶	۴۵
۴	در تربیت اعتقادی لازم است فراگیران نسبت به ولایت و ائمه طاهرین باوری استوار پیدا کرده باشند	۳۴	۴۲/۵
۵	کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه می بایست فراگیران را نسبت به عدل خداوند باورپذیر نموده باشند	۳۰	۳۷/۵

۳۶/۲۵	۲۹	اگر ایمان فراگیران نسبت به معاد از سر علاقه شکل گرفته باشد، بخشی از تربیت اعتقادی انجام گرفته است	۶
۲۷/۵	۲۲	اصولاً تربیت اعتقادی می‌بایست فراگیران را به دریافتی ایمانی، عاطفی و محبت آمیز نسبت به اصول اعتقادی برساند	۷
۲۱/۲۵	۱۷	اعتقاد نسبت به اصول پنجگانه زمانی عاطفی و قلبی می‌شود که فراگیران به صورت درونی شده به این باورها دست یابند	۸

۵۳/۷۵ درصد مصاحبه شوندگان بر این اعتقاد بوده‌اند که صفات‌های خداوند اگر به صورت عاطفی و از سر علاقه در دانش آموزان نهادینه شوند، اولین گام در تربیت اعتقادی برداشته شده است، ۴۶/۲۵ درصد پاسخگویان باور عاطفی نسبت به نبوت را به عنوان درجه‌ای از ایمان در تربیت اعتقادی قلمداد نموده‌اند، ۴۵ درصد از پاسخگویان باور عاطفی نسبت به سیره نبوی را به عنوان سومین مؤلفه در نظر گرفته‌اند، ۴۲/۵ درصد پاسخگویان باور مبتنی بر محبت نسبت به ولایت را چهارمین مؤلفه در حوزه عاطفی از تربیت اعتقادی دانسته‌اند، ۳۷/۵ درصد از پاسخگویان نگرش مثبت و عاطفی نسبت به عدل خداوند را به عنوان پنجمین مؤلفه یادآور شده‌اند، ۳۶/۲۵ درصد از پاسخگویان اعتقاد از سر محبت و علاقه به معاد را به عنوان مؤلفه دیگر در حوزه عاطفی دانسته‌اند. مصاحبه شوندگان در ادامه یادآور شده‌اند که اگر ایمان به اصول اعتقادی از سر علاقه و محبت باشد، در فراگیران پایدار می‌گردد.

آزمون آنتروپی شانون اهمیت و توالی هر یک از مؤلفه‌های استخراج شده مذکور را تأیید نمود. این یافته‌ها با تحقیقات کارآموزیس (۲۰۱۵)، کاتلن (۲۰۱۳)، سبحانی نژاد (۱۳۹۴)، صادقی لویه (۱۳۹۲)، شجاعی زند (۱۳۸۸)، داودی (۱۳۸۶)، نوروزی (۱۳۹۲) هم‌راستا بوده است.

جدول شماره ۴- اظهارات مصاحبه شوندگان در مورد راهکارهای بهینه‌سازی تربیت اعتقادی

ردیف	پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان	فراوانی	درصد
۱	کتب درسی دین و زندگی می‌بایست فراگیران را	۵۱	۶۳/۷۵

		برای دریافت تربیت اعتقادی برانگیخته نماید	
۵۵	۴۴	روشهای تدریس معلمان در تربیت اعتقادی می بایست دانش آموزان را تا رسیدن به باوری عاطفی نسبت به آنها پیش ببرد	۲
۵۰	۴۰	محیط آموزشگاه به عنوان محیط یادگیری می بایست فرصت های باورپذیری به اصول اعتقادی را برای دانش آموزان مهیا کند	۳
۴۶/۲۵	۳۷	ارزشیابی درس دین و زندگی باید دانش آموزان را برای اندیشیدن نسبت به اصول اعتقادی برانگیخته نماید	۴
۴۱/۲۵	۳۳	دست یابی به اصول اعتقادی قبل از آنکه تجویزی باشد، اختیاری است. بنابراین تعلیمات مدرسه ای باید این فرصت را برای فراگیران مهیا کند	۵
۳۵	۲۸	بهتر است در کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه برای هر یک از اصول اعتقادی سهم مشخصی در نظر گرفته شود	۶
۳۰	۲۴	تنها راه تربیت اعتقادی مطالعه کتاب درسی نیست بنابراین دانش آموزان می بایست نسبت به سایر منابع یادگیری نیز رهنمون شوند	۷
۲۵	۲۰	گفتگو و مباحثه و تعامل دانش آموزان با یکدیگر یک روش مؤثر در تربیت اعتقادی به شمار می رود	۸
۲۱/۲۵	۲۷	اگر در کتابهای راهنمای معلم دین و زندگی اهداف آموزشی مشخص برای تربیت اصول اعتقادی در نظر گرفته شود بسیار اثرگذار است	۹

۶۳/۷۵ درصد پاسخگویان بر این اعتقاد بوده‌اند که کتب درسی دین و زندگی اگر دانش‌آموزان را برای یادگیری مباحث تربیت اعتقادی برانگیخته نمایند، بسیار اثرگذار می‌باشد.

۵۵ درصد پاسخگویان بر این باورند که روش تدریس معلمان می‌بایست تا رسیدن به باور عاطفی دانش‌آموزان تداوم داشته باشند.

۵۰ درصد پاسخگویان معتقدند که محیط یادگیری مدرسه می‌بایست فرصت‌های باورپذیر به اصول اعتقادی را برای دانش‌آموزان فراهم آورد.

۴۶/۲۵ درصد از صاحب‌نظران تأکید داشته‌اند ارزشیابی از درس دین و زندگی باید دانش‌آموزان را نسبت به پذیرش اصول اعتقادی برانگیخته نماید.

۴۱/۲۵ درصد پاسخگویان بر این باورند که تربیت اعتقادی اختیار است. مدرسه باید این اختیار را به دانش‌آموزان بدهد که آنها نسبت به اصول اعتقادی علاقه نشان دهند.

۳۰ درصد مخاطبان معتقد بوده‌اند بهتر است در کتابهای درسی دین و زندگی برای هر یک از اصول اعتقادی سهم معینی در نظر گرفته شود.

۲۵ درصد مصاحبه‌شوندگان اظهار داشته‌اند گفتگو و تعامل دانش‌آموزان با یکدیگر راه‌کاری برای بهینه‌سازی تربیت اعتقادی است.

۲۱/۲۵ درصد مصاحبه‌شوندگان اظهار داشته‌اند چنانچه در کتابهای راهنمای معلم دین و زندگی برای هر یک از اصول تربیت اعتقادی اهداف معینی طراحی شود تربیت اعتقادی توسط معلمان بهینه می‌گردد.

جدول شماره ۵- آزمون آنتروپی شانون جهت اعتباریابی مؤلفه‌های تربیت اعتقادی

شناختی	پذیرش قلبی	عاطفی (محبت و علاقه)
فرآوانی	ضریب	فرآوانی
۴۹	۱	۴۳
خداوند	۴۴	۱
وویرگی‌های او	۳۷	۰/۵۹
نبوت و سیره	۰/۷۵	۳۷
۴۱	۰/۵۷	۳۷

نبوی					
امامت و ولایت	۳۳	۰/۵	۳۴	۰/۴۱	۳۴
عدالت خداوند	۲۷	۰/۳۱	۳۱	۰/۲۳	۳۰
معاد و روز	۱۷	۰	۲۷	۰	۲۹
رستاخیز					

تجزیه و تحلیل داده ها در تکنیک آنروپی شانون نشان داد که مؤلفه های اعتقادی در حوزه شناختی از اولویت های زیر برخوردار است. خداوند و ویژگی های آن نبوت و سیره نبوی امامت و ولایت، عدالت خداوند و معاد و روز رستاخیز. همچنین در حوزه پذیرش قلبی همان ترتیب و توالی مشاهده گردید با این تفاوت که در اینجا فراگیر از نظر باور پذیری نسبت به هر یک از اصول اعتقادی پنجگانه ایمان راسخ به تربیت اعتقادی پیدا می کند. در ستون سوم ملاحظه می شود اولویت های تربیت اعتقادی در حوزه عاطفی ترتیب و توالی اصول پنجگانه اعتقادی رعایت شده با این تفاوت که در اینجا فراگیر از سر محبت و علاقه به مفاهیم تربیتی اعتقادی دست می یابد. بنابراین اگر در چاپ کتب درسی همچنین فرایند آموزش تربیت اعتقادی این ترتیب و توالی رعایت شود دستیابی فراگیران به اعتقادات پایدار و تعمیق یافته می گردد.

پیشنهادهای پژوهش

- در این تحقیق مشاهده گردید در کتب درسی دین و زندگی دوره متوسطه علاوه بر مؤلفه های تربیت اعتقادی به دیگر مؤلفه هایی چون تربیت اخلاقی و شرعیات نیز پرداخته شده است. مجموعه این مؤلفه ها در پوشش دادن تربیت دینی حایز اهمیت می باشد. ولی ترتیب و توالی و ساختار محتوای درسی و نیز اختصاص حجم متناسب از محتوا به هر یک از مؤلفه ها می بایست به گونه ای سامان داده شود که آموزش تربیت اعتقادی به عنوان سرچشمه ی تربیت دینی به حد کفایت تأکید شده باشد. ضمن اینکه این تأکید بر اساس نظریه رشد شناختی به تناسب پایه های تحصیلی سازماندهی شوند. آنچه که به عنوان شناسایی مؤلفه های تربیت اعتقادی در این تحقیق صورت گرفت، در همین راستا بوده

است و در این زمینه به سازمان چاپ و تألیف کتب درسی پیشنهاد می‌شود در تجدید نظرهای آتی به این نکات فنی توجه کافی مبذول دارند.

- یافته‌های تحقیق نشان داد میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت اعتقادی در اهداف آموزشی و محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه متفاوت بوده است. از آنجا که طراحی اهداف آموزشی در راستای اجرای برنامه درسی و نیز تحقق اهداف غایی تعلیم و تربیت می‌باشد، ضرورت دارد رعایت تناسب کمی، کیفی، پوششی، اهداف آموزشی با محتوای درسی رعایت شود. در این راستا به سازمان چاپ و تألیف کتب درسی پیشنهاد می‌شود در تجدید نظر آتی به رعایت تناسب اهداف و محتوای برنامه درسی به گونه‌ای اقدام نمایند تا تأکید بر مؤلفه‌های شناخت، پذیرش و محبت در اهداف و محتوای هر درس هم راستا شوند.

- تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد در هر یک از برنامه‌های درسی دین و زندگی پایه‌های دوره متوسطه بین اهداف و محتوای برنامه درسی همخوانی کامل وجود نداشته است. منظور از همخوانی این است که به هر میزان که به یک مفهوم یا مؤلفه در هر درس یا کتاب درسی از نظر اهداف آموزشی تأکید می‌شود، همین تأکید در محتوای درسی نیز لحاظ شود. تکنیک آنتروپی شانون نشان داد این ناهمخوانی بین اهداف و محتوای درسی وجود داشته است. در این راستا به دست‌اندرکاران تألیف و چاپ کتب درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه پیشنهاد می‌شود در تجدید نظر آتی در رعایت همخوانی بین اهداف و محتوای برنامه درسی مبادرت نمایند تا فرایند تربیت اعتقادی دستخوش اختلال نگردد.

- در جریان اجرای تحقیق مشاهده گردید کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه‌های متوسطه به طرز شایسته چاپ و انتشار یافته، به گونه‌ای که مصاحبه‌شوندگان در این تحقیق بطور خودجوش و بدون اینکه از آنها سؤال شده باشد، به نکات برجسته‌ی این کتاب‌ها اشاره نموده‌اند، ولی در اینکه این کتاب‌ها در بازار نایاب و در اغلب مدارس موجود نمی‌باشد، اذعان داشته‌اند. از آنجا که این کتابها برای تربیت اعتقادی هر چه بهتر دانش‌آموزان کارساز می‌باشند، به مدیران مدارس پیشنهاد می‌شود در این راستا اقدام به

تهیه این کتابها نموده و آنها را در اختیار معلمان دینی قرار دهند.

- در جریان اجرای تحقیق و در اجرای تکنیک تحلیل محتوای مصاحبه های انجام گرفته، این یافته به دست آمد که ضرورت دارد در آغاز هر درس از برنامه های درسی دین و زندگی در پایه های مختلف به ذکر اهداف آموزشی بطور آشکار پرداخته شود. هر چند که این اهداف در کتاب راهنمای معلم آورده شده است. در این زمینه به سازمان چاپ و تألیف کتب درسی پیشنهاد می شود در تجدید نظر آتی به ذکر موارد مذکور توجه کافی مبذول دارند.

فهرست منابع

- اعظمی، بهارک؛ موسی پور، نعمت اله؛ باقری؛ خسرو؛ عسگری، محمد علی. (۱۳۹۵). گونه شناسی تجارب دینی دانش آموختگان دبیرستانی و میزان انطباق آن با اهداف اعتقادی نظام آموزشی ایران. فصل نامه مطالعات برنامه درسی (۳۳)، صص ۳۲-۱۵.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). اسرار عبادات. تهران: نشر الزهرا.
- داودی، محمد. (۱۳۸۶). تربیت دینی (جلد ۲). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- . (۱۳۸۸). تأمل در هدف تربیت اعتقادی. دو فصل نامه علمی - پژوهشی. (۹). ۶۱-۴۷.
- سبحانی نژاد، مهدی. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ سبک زندگی اسلامی. فصل نامه اندیشه های نوین تربیتی. (۱). ۳۲-۲۵.
- شجاعی زند، علیرضا. (۱۳۸۸). تبارشناسی «تجربه دینی» در مطالعات دین داری. فصل نامه تحقیقات فرهنگی. (۶). ۴۷-۳۱.
- شمشیری، بابک. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه با تأکید بر مؤلفه های وحدت اسلامی. دو فصل نامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی. (۱۷). ۲۸-۷.
- صادقی لویه، ناهید. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب درسی دین و زندگی پایه دوم متوسطه از دیدگاه معلمان. پایان نامه کارشناسی ارشد. رودهن: دانشگاه آزاد اسلامی.
- صانعی، مهدی. (۱۳۸۲). بهداشت روان در اسلام. قم: بوستان کتاب.
- فرهادیان، رضا. (۱۳۷۲). اصول و مبانی تعلیم و تربیت در قرآن. قم: انتشارات دارالهادی.
- ملکی، حسن. (۱۳۸۲). مبانی و اصول تربیت. زنجان: انتشارات نیکان کتاب.
- میرعرب. فرج اله. (۱۳۹۲). تربیت اعتقادی و معنوی با نگاه قرآنی. قم: نشر بوستان.
- نجاتی، محمدعثمان. (۱۳۶۷). قرآن و روانشناسی. ترجمه عباس عرب. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- نجفی، حسن. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای بعد اخلاقی اهداف مصوب در کتاب های درسی دوره متوسطه ایران. فصل نامه معرفت اخلاقی. (۱۵). ۲۸-۲۰.
- نوروزی، رضاعلی؛ صیادی شهرکی، سمیه؛ مرادی، محمدرضا. (۱۳۹۲). میزان پاسخگویی محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش آموزان. نشریه پژوهش در برنامه ریزی درسی. (پیاپی ۳۷). ۱۵۴-۱۳۶.
- هاشمی، طاهره. (۱۳۹۰). نقد و بررسی محتوای کتابهای دین و زندگی دوره دبیرستان. طرح

پژوهشی. میاندوآب: اداره آموزش و پرورش.

- Karamouz is Polikapos. (2015). The Greek Religion Innovation.
- Kathleen, H; Corriveau, Eva; Chen, E; Harris.L (2013).Judgments About fact and Fiction by Children from Religious Nonreligious Backgrounds.
- Lippman, Laura. H and Hugh Mcintosh. (2010). The Demographics of Spirituality and Religiosity Among Youth: International and U.S. Patterns.
- Nethanel, Toobin. (2006). The Attitude to the other and to Peace in Iranian School and Teachers Guudes downlo Center for Monitoring the Impact of Peace, Study Downloadable From: <http://www.edume.org>.
- SATC. (2007). Iranian Texbooks: Content and Context, Research Report, www.Fas.org...